

fundet med fantasi, tildels reproduceret i farver og f.eks. s. 30-31 med rigelig plads, så man for en gangs skyld har glæde af en gengivelse af Videnskabernes Selskabs kort.

Faktisk forekommer udgivelsen i princippet og i udførelsen at være forbløffende, hvad der bevirker, at anmelderen står ganske uden indvendinger. En betænkelig situation. Så man er helt lettet ved at finde en umiskendelig, omend fuldstændig betydningsløs trykfejl side 28 i henvisningen i trediesidste linie.

Anders Monrad Møller

H. ARNOLD BARTON: Northern Arcadia. Foreign Travellers in Scandinavia, 1765-1815. Southern Illinois University Press, 1999. ix + 223 s. Ill. 39,95 US-dollars.

Den svensk-amerikanske professor H. Arnold Barton – nu emeritus – vil især være kendt blandt danske historikere for sin bog »Scandinavia in the Revolutionary Era 1760-1815« anmeldt i dette tidsskrift i 1987 (s.191-93). Han har her samlet og behandlet personlige rejseberetninger fra godt 30 mennesker – heriblandt to kvinder: Mary Wollstonecraft og Lady Sarah Lyttelton – spændende fra celebriteter som Thomas Malthus, Vittorio Alfieri, Nathanael Wraxall og Francisco de Miranda til mindre kendte, men derfor ikke mindre interessante skikkelser, der i de år blev draget mod det sagnagtige Norden. Her defineret som Danmark med hertugdømmerne og atlantehavsøerne – dog ikke Grønland – samt Norge, Sverige, Finland og Nordkalotten. For Sveriges vedkommende har han kunnet bygge på Samuel E. Brings autoritative bibliografiske fortegnelse fra 1954 over rejser i Sverige indtil 1950, mens han for det øvrige Nordens vedkommende har været henvist til at opbygge sin egen bibliografi. Bogens noteapparat og dens udvalg af litteratur og rejsekilder samt registret opfylder ethvert rimeligt krav; og professor Bartons store fortrolighed med de skandinaviske landes historie vil gøre det til en på forhånd ufrugtbar opgave at søge efter fejl.

Bogens værdi ligger ikke først og fremmest i, hvad den fortæller om de nordiske lande og folk, men hvad den fortæller om fortællerne. For lokal- og regionalhistorikere vil den rumme en række interessante informationer. Men ofte vil det, som den ene rejsende roser, blive kritiseret af en anden rejsende – hvorefter historikeren sidder tilbage med den ikke umulige, men dog ret udsigtsløse opgave at bestemme sig for, hvem han vil sætte sin lid til. Og udsagnene om de enkelte nordiske folks nationalkarakter siger som oftest mere om den rejsendes læsning af Tacitus' Germania end om hans dybere indsigt i nordmændenes liv som ædle vilde i Kæmpers Fødeland. Derimod siger rejseberetningerne – som forfatteren selv er den første til at understrege og uddybe – overordentligt meget om de lande de kom fra og den tid de levede i – og om det Europa, der kulturelt var deres fælles referenceramme. Således indtræder der et markant gennemgående skift omkring 1790 fra en oplyst realisme og en positiv holdning til sin egen civilisation til en efterfølgende attitude præget af en sentimental idealisering af de nordiske lande og folk og en romantisk lede ved sin egen materialistiske civilisation.

Specielt for dansk historie er det interessant, at Danmark tiltrækker de færreste rejsende – og samtidig afføder de fleste negative udsagn. Holsten og Slesvig gør ganske vist et positivt indtryk på de rejsende både i den første og i den anden del af perioden. Men Danmark selv er konturløst: for meget lig det land, den

rejsende kom fra til rigtig at fængsle. Og rejsende kommer jo uundgåeligt med forudfattede meninger i bagagen. Mange havde forinden læst Robert Molesworths ekstremt negative beskrivelse af Danmark som det var i 1692, og englænderne var patriotisk forargede over den skæbne, der var overgået kong Georg 3.s unge søster Caroline Mathilde. Og måtte de endelig modstræbende erkende, at både danskere og nordmænd i realiteten levede friere end de fleste folk i Europa, var det dem magtpåliggende at understrege, at den danske enevælde forfatningsmæssigt var den mest vidtgående i kristenheden, og at den faktiske frihed kun var til låns, ikke garanteret.

Danmark havde en dårlig presse i de år. Og gjorde intet for at forbedre den.

Ole Feldbæk

IDA BULL: De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning. Disputats. Nr. 26 i Skriftserie fra Historisk Institut. Tronhjem 1998. 345 sider. NOK 250.

Krisen efter Napoleonskrigens afslutning ramte den gamle helstats kerneland Danmark hårdt. Et efter et faldt de store handelshuse fra den florissante handels tid for de ny konjunkturer, Ryberg i 1821, de Coninck i 1822 og Duntzfeldt i 1831. Dermed mistede eftertidens historikere uvurderlige kilder, for konkurrencerne skete før tiden havde indhyldet deres virksomhed i en sådan patina, at en historisk bevidst samtid fandt deres papirer bevaringsværdige. Derfor forsvandt de regnskaber og den korrespondance, der kunne have belyst deres virksomhed under den florissante handelsperiode, i papirmøllen for at skaffe kreditorerne en skilling ekstra. Dansk forskning blev tvunget til at forlade sig på offentlige papirer, og det har vel nok været en af grundene til den betydelige koncentration om den statslige politik i den danske historiografi.

Nordmænd er sejere end danskere, det ved enhver, og mange af de norske handelshuse overlevede indtil 1800-tallets sidste fjerdedel eller længere, og på det tidspunkt var den historiske interesse så stor, at i det mindste nogles forretningspapirer overlevede. Derfor finder vi i Bergen det store Krohnske Forretningsarkiv fra sidste fjerdedel af 1700-årene til slutningen af forrige århundrede, som stadig ikke er udnyttet efter fortjeneste. Det er dog i Tronhjem, der er bevaret de største arkiver fra handelshuse, som dækker både 17 og 1800-årene. De fire store er rådmænd Hans Hornemans på 15,5 hyldemeter, som dækker årene 1709 til hans død i 1764. H. Hoë & Co.s er på 95 hyldemeter og dækker hovedsagelig perioden 1773-1877. Lorck & sønner har efterladt et arkiv på 100 hyldemeter for 1780-1900, og slutteligt er der fra Argellfamilien bevaret fragmenter, herunder et betydeligt skifte fra Thomas Argell.

Norsk historisk forskning har kun benyttet de efterladte arkiver i ringe grad, men som arkivar ved stadsarkivet i Tronhjem har Ida Bull arbejdet med at katalogisere dem, og med hendes disputats kunne man håbe på endelig at se, hvorledes firmaer i den gamle helstat opererede, ikke som hidtil ud fra offentlige arkiver, men set indefra. Som titlen afslører, er der ikke tale om en traditionel handelshistorisk analyse med vægt på profit og tab, handelens veje og genveje, men derimod et forsøg på en braudelsk totalhistorie i grænselandet mellem økonomisk og social historie med stærke indslag af familiehistorie, kvindehistorie og kønshistorie. Foruden selve handelshusene behandles slægten, husholdningen og forholdet til det omkringliggende samfund.

Lad det være sagt med det samme: mine store forventninger blev ikke opfyldt. Nu kan man ikke bebrejde en forsker ikke at have skrevet den bog, anmelderen gerne ville have haft, men da vi synes at have at gøre med nogle betydelige handelshuse og vigtige aktører i den florissante handelsperiode, kan man ikke lade være med at ærgre sig over, at der intet forsøg er på at undersøge forretningsstrategi og økonomi på en systematisk måde. Temaer som omsætning, profit, synergi mellem de enkelte forretningsgrene, ejernes strategi, skibenes ruter m.m. er slet ikke, i ringe grad eller utilstrækkeligt behandlet. Jeg ved stadig ikke efter læsning af bogens 345 sider, hvor store disse handelshuse var, hvorledes skal de placeres i forhold til f.eks. Rybergs i København og Otte-familiens i Ekernefærde. Hvad var deres omsætning, hvorledes overlevede de Napoleonskrigene og tiden efter 1814, hvor tjente de penge m.m.

Da de alle virkede inden for skibsfart, landbrug, minedrift, skovbrug, finans- og købmændsvirksomhed under forskellige former, må en analyse af relationer mellem virksomhedsgrenene være vigtig. Ida Bull konkluderer, at vi har at gøre med protoindustrialisering, da tre kriterier opfyldes:

Produktionen koordineres af købmanden.

Der produceres for et fjernt marked.

Arbejdskraften svinger mellem industri og landbrug.

Det er ganske interessant, men her som senere er analysen ikke dybdeberende. For at vide, i hvor høj grad, der er en relation mellem en virksomheds forskellige grene ud over det faktum, at der i spidsen for dem står en virksom og initiativrig mand med kapital, må relationernes natur og styrke gøres klar, herunder på hvilket plan de virkede: Gennem vertikal integrering, blanding af konjunkturfølsomme og mere sikre erhverv, brug af kapitalstrøm fra en virksomhed til binding af leverandører i en anden gennem kreditgivning osv. Var offentlige erhverv og besiddelse af jordegods et mål i sig selv, resultatet af anden virksomhed, eller en nødvendighed for at sikre den private del af handelshusenes virksomhed. Alt dette berøres sporadisk i undersøgelsen, men uden den nødvendige systematik og operationelle spørgsmål.

De metodiske problemer og den manglende skarphed er et generelt problem i afhandlingen. I behandlingen af slægtens og netværkets rolle og deres forhold til handelshusene peges der på, at slægterne satte deres unge sønner i lære i andre handelshuse, og at principalerne der ofte understøttede dem med anbefalinger og penge i opstarten af deres egen virksomhed. Spørgsmålet, som ikke berøres er, hvad principalerne fik ud af det? Var denne støtte en nødvendighed, og hvis ikke, hvilken forskel gjorde den for den nystartede købmand? Om brugen af netværk skrives, at købmændene prøvede at indføre personlige relationer i forretningsforholdet for at skabe en ekstra tillid, som var nødvendig i et horisontalt netværk af varig karakter. Tillidsforholdet kunne knækkes af stor gældsætning fra købmandens side, men det kunne i disse tilfælde også være med til at redde ham fra konkurs. Men er der noget her, som overrasker eller ikke kan findes i et forretningsforhold anno 1999? Ægteskabet inddrages som led i handelshusenes forretningsstrategi, hvilket er glimrende. Konklusionen er, at nytteværdien var betydningsfuld i valget af partner, men at kærlighedsægteskaber forekom, og at der ikke behøvede at være en konflikt, da de unge, forældrene ønskede bragt sammen, alligevel som medlemmer af en bestemt gruppe med samme livssyn var egnede for hinanden. Det vigtige her er selvfølgelig vurderingen af familiens og handelshusets strategi på lang sigt. Har vi at gøre med en såkaldt lang familie, hvis investeringshorisont, både med hensyn til penge og social kapital, strækker sig ud over det enkelte individs? Ida Bulls svar er, at det

ikke er muligt at give et entydigt svar, hvilket må siges at være reelt nok, men der synes for de første generationer at være tale om en langsigtet kapitalopbygning. Tilbageberegningen fra forretningslivet var ikke til fordel for livet som godssejer på landet, og der synes ikke generelt at være en overgang fra aktiv kapitalopbygningsfase til rentiertilværelse. Ophøret med forretningsvirksomhed skyldtes en række forskellige faktorer, herunder ganske banalt mangel på arvinger.

Et af problemerne er nok, at behandlingen er uhyre traditionel trods sin moderne overflade med et kønsmæssigt perspektiv på handelshusenes virksomhed. Tal, citater og anekdotiske udsagn marcheres op for læseren, og konklusionerne kan virke som selvfølgeligheder af typen både og, på den ene side og på den anden side. Når om handelshusenes engagement i forskellige erhvervsgrøner skrives, at der ikke var en nødvendig sammenhæng, og at spredningen kunne være begrundet i behovet på den ene side i behovet for sikkerhed, på den anden behøvet for at tage chancer på et nyt felt for at opnå større profit, så må læserens reaktion være *and so what?* Når der om succesfulde købmænd skrives, at de, der klarede sig over lang tid var kendetegnet ved at de klarede at balancere mellem risiko og forsigtighed »på en slik måde at de unngik for store tap, og samtidig utnytte mulighederne for profit«, så kan man nok med rette ønske en større præcision. En kompleks og mangesidig fortid vil ofte virke banal og selvfølgelig, når den skal reduceres til ord på papir, men jeg tror nu snarere, at det i foreliggende tilfælde skyldes den valgte metode, som ikke er tilstrækkelig til at besvare de stillede spørgsmål, og analysen, som simpelthen ikke er tilstrækkelig skarp.

Ida Bull kan efter min mening ikke fravælge at undersøge handelshusene som forretning med den relevante metodik, for i stedet at koncentrere sig om mentalitet, familie og sociale relationer. Skulle den sociale og mentale virkelighed afdækkes, må jeg som økonomisk historiker pege på værdien af en analyse af virksomhederne som forretning. Ikke blot fordi vi i høj grad mangler denne type analyse af den florissante handelsperiodes private virksomheder, men også fordi en analyse af forretningsstrategien afdækker mentalitet, værdier og prioriteringer, såsom sikkerhed stillet overfor gevinst, investeringshorisont, tillid og forsigtighed i relation til forretningsforbindelser, forhold slægt-forretning osv.

Nogle fundamentale værker er ikke brugt, og særlig uheldigt er undladelsen af tre grundlæggende arbejder indenfor søfartshistorie: Ralph Davis' *The Rise of the English Shipping Industry in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London 1962 ville have været af særlig interesse med henblik på Ida Bulls interesse for forholdet mellem slægt og forretning, og der ville have været god grund til at behandle Davis' kontroversielle påstand, at profitten i skibsfart var mindre end i andre typer virksomhed. Simon P. Ville: *English Shipowning during the Industrial revolution. Michael Henley and Son, London shipowners, 1770-1830*, Manchester 1987, er en undersøgelse af et engelsk familiefirma, der minder om de tronhjemse, og som dækker samme periode. Den mest uheldige udeladelse er Ole Ventegodts undersøgelse af tre flensborgske partsrederier i *Redere, Rejser og Regnskaber*, Flensborg 1985. Når man sammenligner med, hvad Ventegodt får ud af sølle to regnskabsbøger, så aner man, hvad der kunne være skrevet på grundlag af de langt rigere tronhjemse arkivalier. Udeladelsen er så meget mere beklagelig og forunderlig, som en af partsrederne var Nicolay Hansen Lorck fra den flensborgske gren af Lorck-slægten.

Dan H. Andersen